

Márton Miklós

Fenomenális elmék

Uriah Kriegel (szerk.): *Phenomenal Intentionality*. Oxford University Press 2013.

A kötet azon filozófiai művek közé tartozik, melyeknek már a címét is értelmezni kell. Kezdjük tehát ezzel! A címben szereplő két fogalom a kortárs elmefilozófia két központi fogalma. *Intencionalitás*on a filozófusok azt értik, hogy valami képes valami másra irányulni, vonatkozni rá, szólni róla. Egy gondolat mindig valamiről szóló gondolat, egy remény mindig valamire vonatkozó remény, a félelem valamitől való félelem. Az ilyesfajta állapotok, események intencionálisak, intencionalitással rendelkeznek.

*Fenomenalitás*on vagy fenomenális tulajdonságokon ezzel szemben azt értik a filozófusok, hogy bizonyos mentális állapotok vagy események nem egyszerűen csak megtörténnek, hanem az alany át is éli őket: *számára valamilyen* keresztülmenni rajtuk. Amikor egy forró tárgyhoz érek, akkor nemcsak az történik, hogy idegrendszerem jelzést küld az agyam megfelelő részébe a veszélyről, és ennek nyomán az agyban lejátszódó folyamatok eredményeképpen elrántom a kezem, hanem mindeközben fájdalmat élek át, ami számomra nagyon is *valamilyen*. Nemcsak egyszerűen meg tudom különböztetni a szilvát és a barackot szervezetembe juttatván őket (erre valószínűleg egy automata is képes lenne), hanem számomra nagyon is különböző élmény megízlelni őket. Éppen azért, mert valamilyenként éljük át őket, és nem észrevétlenül keresztülmegyünk rajtuk, ezen állapotokat tudatosnak nevezzük, fenomenálisan tudatosnak.

A kötet tanulmányai egy olyan kutatási program keretében készültek, amely szoros kapcsolatot tételez föl e két jelenség közt. Ezt jelzi a kötet címében is szereplő összetett fogalom, a fenomenális intencionalitás (FI). Ahogy Uriah Kriegel, a kötet szerkesztője és a bevezető tanulmány szerzője fogalmaz: a FI *olyasfajta intencionalitás, amely pusztán azáltal áll elő, hogy az adott mentális állapot bizonyos fenomenális tulajdonságokkal rendelkezik*. Vagyis az intencionalitás valamilyen módon a fenomenalitásban gyökerezik. A szerkesztő megfogalmazása szerint e központi téziszhez mára számtalan konkrét kutatási probléma kapcsolódik; ezeket járják körül a kötet írásai. A Fenomenális Intencionalitás Kutatási Program (FIKP) nagyjából másfél évtizede fut, a kötet pillanatfelvételt kínál a program jelenlegi állásáról.

Ahhoz azonban, hogy a program jelentőségét felmérhessük, rövid kitérőt kell tennünk a két jelenség filozófiai elemzésének történetében. A kortárs elmefilozófiában a két jelenséget sokáig külön kezelték. Egyrészt más és másfajta elméleti problémák forrásának tekintették őket; másrészt pedig úgy gondolták, hogy intencionalitás és fenomenalitás nem járnak együtt. Vannak mentális jelenségek, amelyek intencionálisak, de nem rendelkeznek fenomenális tulajdonságokkal (ilyeneknek gondolták a vélekedéseket, szándékokat, reményeket, egyszóval az úgynevezett propozicionális attitűdöket), és vannak olyanok, amelyek fenomenálisan tudatosak, de nem intencionálisak (ilyenek volnának elsősorban a testi érzetek, érzelmek és hangulatok). Ezt az álláspontot szeparatizmusnak szokás nevezni. A hangsúly hosszú időn keresztül az intencionalitáson volt: sokan egyenesen úgy látták, hogy az intencionalitás alkotja az elme lényegét. Mindez jól illeszkedett a kognitív tudományok fokozatos megerősödéséhez, hiszen e kutatások az elmét alapvetően mint információszerző és -feldolgozó rendszert elemezték, e jelenségek pedig jól értelmezhetőek az intencionalitás segítségével, hiszen – végletesen leegyszerűsítve a kérdést – az információ számunkra nem más, mint intencionális tartalom, melyre az elménk szert tesz, amikor intencionálisan irányul valamire.

Ebben az intellektuális klímában az elme természetét kutató filozófusok jó része azt tartotta a legfontosabb feladatának, hogy pontos elméletet adjon az intencionalitásról és annak helyéről a természetben. Számos ilyen elmélet született nagyjából a múlt század '70-es éveinek végétől a '90-es évek közepéig. E megközelítések alapötlete, hogy az intencionalitás forrása bizonyos állapotok vagy események természetes együttjárása, ahol is az egyik állapot változásai valamilyen természeti (főként oksági) viszony fennállása miatt nyomon követik a másikat. Így például az agy állapotai nyomon követik a környezeti állapotok változásait, és ebben az értelemben irányulnak ezen állapotokra.

E naturalizáló program számos eredménnyel büszkélkedhet, de éppennyi problémát is életre hívott. És hát – ahogy arra filozófiai elméletek esetében általában számítani lehet – nem született olyan magyarázat, amely az összes kétséget eloszlatná. Ezért egyre több kutató kezdte úgy érezni, hogy a megközelítés kudarcot vallott; az ezredforduló környékén egyre divatosabbá vált a FIKP mint a naturalizáló program alternatívája. (Habár egyes filozófusok szerint ez a program voltaképpen visszatérés az intencionalitás eredeti, a múlt századfordulón megszületett elemzéséhez.) Újabb és újabb filozófusok gondolták azt, hogy az intencionális állapotokról a fenomenálisan tudatos állapotokon keresztül kell számot adnunk, az intencionalitás forrása a tudatos tapasztalatok fenomenális karaktere kell legyen. A legfontosabb különbség talán a két megközelítés közt abban ragadható meg, hogy míg a korábbi, naturalizáló program számára az intencionalitás az elmének (agynak) valamilyen tőle független dologhoz való külsődleges (externális) viszonya, addig a FIKP hívei szerint az intencionalitás „belülről”, a tapasztaló alany belső, mentális jellemzőiből fakad. Ugyanakkor a FIKP végső soron ugyanazt a célt tűzi ki maga elé, mint a naturalizáló program – az elme alapvető természetének megértését –, és ennyiben valóban alternatívákról van szó. A program a mentális állapotokról egyfajta prototípuselméletet igyekszik adni: a mentális állapotok paradigmatis példái a fenomenálisan intencionális állapotok, az egyéb mentális jelenségek pedig annyiban tekinthetők valóban mentálisnak, hogy megfelelő mértékben hasonlítanak e prototipikus állapotokra.

Ám miért higgyünk a FI létezésében? Először is, saját tapasztalataink megfigyelése valóban *valamilyeneknek* mutatja őket – különben észre sem vennénk, így nem is hívhatnánk őket tapasztalatnak –, és számos tapasztalatunk valóban *irányul* valamire, szól valamiről, valaminek a tapasztalata. Mindez főleg az észlelési tapasztalatok esetében nyilvánvaló: amikor észlelünk valamit, akkor elháríthatatlanul úgy tűnik számunkra, hogy e tapasztalatunktól független valaminek vagyunk a tudatában – ugyanakkor nagyon is átéljük e tapasztalatot, vagyis fenomenálisan megjelenik számunkra. De képzeljük el egy fenomenológiai értelemben hozzánk teljesen hasonló lényt tökéletesen más környezetben! Ilyen esetekben úgy ítélnénk, hogy hasonmásunk tapasztalatai nemcsak fenomenális minőségükben, de intencionális tartalmukban is ugyanolyanok, mint a mieink. Ha például a *Mátrix* című film szereplőinek helyzetébe képzeljük magunkat, akkor azt mondanánk: nemcsak ugyanolyan élményeik vannak, mint nekünk, de ugyanazokra a dolgokra is gondolnak, ugyanazt látják, hallják, mint mi – ám az ő esetükben mindez csak illúzió.

Kriegel bevezető tanulmányában remek sorvezetőt ad kezünkbe a FIKP értelmezéséhez. Kövessük hát mi is e sorvezetőt!

1. A fenomenális megalapozás tézise. A kutatási program alapvető tézise – mint láttuk –, hogy létezik olyasfajta intencionalitás (a FI), amelyet az alany tapasztalatainak fenomenális karaktere alapoz meg. A FIKP egyik legfontosabb feladata azonosítani azt a fenomenális minőséget, amely „életet ad” ennek a fajta intencionalitásnak. Számos rivális elképzelés látott napvilágot e probléma megoldására, ugyanakkor sokak szerint *maga az irányultság*, a valamirőlvalóság is egyfajta fenomenális minőség, és természetesen ez „ad életet” az FI-nak.

A kötetben több írás is foglalkozik a kérdéssel. Christopher Frey a tapasztalat transzparenciájának tézisé elemzi. Az érzéki tapasztalatok transzparenciáján azt értjük, hogy a tapasztalatban mindig csak a tapasztalt jelenség van jelen számunkra, mi magunk mint a szóban forgó jelenségek reprezentálói nem jelenünk meg a tapasztalat tárgyaként. Az érzéki tapasztalat olyan festményre hasonlít, amelynek esetében maga a festék láthatatlan marad, csupán az jelenik meg, amit a kép ábrázol. A transzparenciára főleg az úgynevezett reprezentacionalista elmélet hívei szoktak hivatkozni, akik szerint – a FIKP fő tézisével épp ellentétesen – a fenomenális minőségek az intencionalitás jelenségében gyökereznek. A szerző szerint a transzparencia lényege a tapasztalt tárgy fenomenális jelenléte – ám ez a jelenség önmagában egyetlen elméletet sem támaszt alá, és így nem hivatkozhatnak rá a reprezentacionalisták. Ezzel szemben a fordított magyarázati viszony igenis fennáll: a fenomenális jelenlét ténye megfelelő magyarázatot nyújt az intencionalitás jelenségére. Méghozzá éppen azért, mert ugyanúgy az alanyak egy alapvetően máshoz való viszonya, a másra való irányulás jelenik meg benne.

Farkas Katalin (Magyarországon élő magyar filozófus e rangos nemzetközi kötetben!) írásában azt a mechanizmust igyekszik megragadni, amely a fenomenális minőségekből – legalábbis az érzéki tapasztalatok esetében – létrehozza a tapasztalatfüggetlen tárgyra irányuló intencionalitást. Fő tézise szerint maguk az egyszerű fenomenális minőségek még nem irányulnak tapasztalatfüggetlen tárgyakra, egyetlen érdekes tulajdonságuk van, tudniillik hogy valamilyennek tűnnek az alany számára. Amint viszont e minőségek bonyolultan szervezett és előre jelezhető struktúrában jelennek meg az alany számára, már megjelenik a külső tárgyra irányultság, vagyis az intencionalitás.

Farid Masrouf tanulmányában szintén – ahogy ő nevezi – a fenomenális objektivitás problémájával foglalkozik, vagyis azzal a jelenséggel, hogy tudatos tapasztalataink tárgyai mint a tapasztalatunktól független objektív valóság elemei jelennek meg számunkra. A szerző e fenomenológiai objektivitás további fenomenológiai feltételeit igyekszik megragadni, konkrét megoldása pedig Farkaséhoz hasonlít: szerinte is egyfajta fenomenológiai struktúra az, amely létrehozza a tapasztalatfüggetlen objektív másság megjelenését. E struktúrát a szerző Kant nyomdokain haladva a külső, érzéki tapasztalatok szükségszerű időbeli rendezettségében, időbeli összekapcsoltságában találja meg.

A FI fenomenológiai megalapozásának kérdése persze óhatatlanul fölveti azt a további kérdést is, hogy pontosan mi a viszony intencionális és fenomenális tulajdonságok közt. A fenomenális megalapozás tézise ugyanis több megoldást is megenged. Így a két jelenség közti viszony lehet akár azonosság, akár egy olyasfajta viszony, amelyben az intencionális tulajdonságok ráépülnek a fenomenálisakra, vagy esetleg a fenomenális tulajdonságok valamilyen más módon alapozzák meg az intencionális tulajdonságokat. A recenzens benyomása szerint ez a legtisztázatlanabb kérdés a FIKP egészét tekintve, holott e kétfajta tulajdonság közti viszony pontos meghatározása nélkül a kutatási program fő tézise meglehetősen homályos marad.

2. *Inszeperatizmus*. Mint láttuk, a FIKP hívei a korábbi megközelítésekkel szemben azon az állásponton vannak, hogy a fenomenalitás és az intencionalitás nem két különböző, egymástól elváló jelenségcsoport, hanem szorosan egybefonódnak. E tézis igazolásának érdekében főként két területen kell dolgozni a kutatási program résztvevőinek: egyrészt meg kell mutatniuk, hogy minden fenomenális minősége alapján azonosítható érzéki tapasztalat vagy érzetállapot (*sensory state*) rendelkezik intencionalitással; másrészt meg kell mutatniuk, hogy a nem érzéki jellegű intencionális jelenségeknek is van fenomenális minőségük. Főként az utóbbi kérdéskörnek keletkezett az elmúlt években hatalmas szakirodalma, melyet átfogó néven a „kognitív fenomenológia” problémájának szokás nevezni.

A FIKP számos képviselője szerint a kognitív állapotoknak sajátos fenomenológiájuk van. Két érvet ismerünk amellett, hogy a kognitív állapotoknak ilyesfajta fenomenalitást kell tulajdonítanunk. Az első szerint csak a kognitív fenomenológia feltételezésével vagyunk képesek megmagyarázni bizonyos fenomenális kontrasztjelenségeket. Az egyik legismertebb példa a nyelvi megértés tapasztalata: egészen más egy olyan mondatot befogadni, amely számunkra érthető nyelven hangzott el, mint egy olyat, amelyik nem. És egészen más élményt jelent egy szintaktikailag többértelmű mondat („Az oroszán simogatása veszélyes”) különböző olvasatait megérteni. E különbségeket a kognitív fenomenológia hívei szerint nem magyarázhatjuk a befogadási aktus, vagyis a meghallás érzéki fenomenológiájának különbségeivel, hiszen az a kérdéses esetekben egyforma.

A másik érv arra a nyilvánvaló belátásra alapoz, hogy kognitív állapotainkhoz és azok tartalmihoz egyfajta sajátos, közvetlen hozzáféréssel rendelkezünk. Nem valamiféle logikai következtetés vagy empirikus adatok összegyűjtése és elemzése alapján tudjuk, hogy éppen tartunk-e valamitől, vagy vágyunk-e rá, vagy hogy éppen mire gondolunk. Ezek evidensen adottak számunkra, amint a megfelelő mentális állapotba kerülünk. Márpedig ilyesfajta közvetlen hozzáférést csakis a fenomenális minőségek biztosíthatnak számunkra; a megjelenés maga nem más, mint az adott állapot fenomenális minősége. Következésképpen létezik kognitív fenomenológia.

Jól jelzi a problémakör jelentőségét, hogy a kötetben három tanulmány is a kognitív fenomenológiával kapcsolatos kérdésekkel foglalkozik. Elijah Chudnoff tanulmányában a gestalt-pszichológia jól ismert észlelési „gestalt tapasztalataihoz” hasonló kognitív vagy intellektuális gestalt-tapasztalatokat elemezve arra jut, hogy e jelenség alátámasztja a kognitív fenomenológia létezését.

Tim Crane tanulmányában arra a kérdésre keresi a választ, vajon a különböző mentális állapotok ugyanolyan módon vagy különbözőképpen tudatosak-e. Elemzése során először is megmutatja, hogy a tudatosság bevett elméletei nem alkalmasak a kétfajta, vagyis a kognitív epizódoknál és az érzéki tapasztalatoknál jelentkező tudatosság adekvát megragadására. A szerző végül az egységes tudatosság jelenléte mellett foglal állást: szerinte mind a kognitív állapotok, mind az érzéki tapasztalatok tudatossága abban áll, hogy azok az alany által sajátos módon hozzáférhető tudatfolyam fenomenálisan megjelenő részei, epizódjai. Ez megteremti a lehetőségét annak, hogy a tudatos kognitív epizódoknak sajátos fenomenológiát, és ebből fakadóan FI-t tulajdonítsunk.

Adam Pautz írása a kognitív fenomenológia tartalommeghatározó szerepét (lásd a következő részt!) vizsgálja, igencsak kritikusan – a kötetben talán ez az írás áll a legkritikusabban a FIKP-hoz. A szerző egyrészt amellett érvel, hogy a kognitív FI semmivel nincs jobb helyzetben, mint sztenderd vetélytársai, hiszen ugyanazokkal a problémákkal kell szembenéznie a tartalommeghatározás tekintetében, mint a naturalizáló elméleteknek. Másrészt számos érvet sorakoztat föl amellett, hogy a kognitív fenomenális tulajdonságok nem teljesen függetlenek az érzéki fenomenális tulajdonságoktól. Így érvelése végső soron nemcsak a kognitív fenomenális tulajdonságok tartalommeghatározó szerepe ellen irányul, hanem önálló létezésük ellen is. Tanulmánya végén Pautz újfajta megoldást javasol a problémára. Elemzését fenomenális funkcionalizmusnak nevezi. Az elemzés lényege: az érzéki intencionális állapotok tartalmát azok fenomenális karaktere határozza meg, míg a többi intencionális állapot (például a meggyőződések és vágyak) tartalmát valamiféle funkcionális modell segítségével írhatjuk le, amelyben döntő szerepet kapnak a fenomenálisan meghatározott érzéki intencionális tartalmak. E modell tehát a kognitív fenomenológia elvetése ellenére megőrzi a FIKP alapvető téziseit: létezik FI, és az intencionalitás minden egyéb formája ebből ered.

3. *Megkülönböztettség.* Ha elfogadjuk a FIKP alaptézisét, adódik a kérdés: mi különbözteti meg a fenomenálisan intencionális állapotokat a másfajta intencionális állapotoktól? Milyen olyan lényeges tulajdonságokkal rendelkeznek a FI, amelyekkel az intencionalitás más formái nem?

Az egyik lehetséges (és népszerű) válasz a kérdésre, hogy valójában csak a fenomenálisan intencionális állapotok rendelkeznek eredeti (tehát nem származtatott) módon egyértelműen meghatározott tartalommal. Ezen álláspont hívei szerint egyedül a fenomenális karakter képes kijelölni a megfelelően finoman fölbontott, vagyis az úgynevezett aspektuális alkatot is tartalmazó intencionális tárgyat. Elmagyarázom, miről van szó. Az intencionális tartalomban egy adott tárgy mindig valamilyen aspektusból jelenik meg számunkra. Egészen más dolog például Carlo Pedersolira, úszó- és vízilabda-olimpikonra gondolni, mint Bud Spencerre, a Piedone felügyelőt megformáló színészre, holott ugyanarról a személyről van szó. A hagyományos, externális viszonyokra építő elméletek ezen a ponton csődöt mondanak. Nem képesek megkülönböztetni az úgynevezett koegzisztens tulajdonságokat egymástól, amelyek bár fogalmilag különböznek, a valóságban mégis mindig együttjárnak – ahogy azt a fenti példában is láttuk. A tapasztalati állapotok fenomenális karaktere viszont képes különbséget tenni köztük.

A másik ismert megoldás szerint csak a FI rendelkezik levezetetlen, közvetlen szubjektivitással. Vagyis csak itt találkozhatunk azzal a jelenséggel, hogy ha egy állapot egy másikra irányul, ez a tény már önmagában meghatározza, hogy az állapot kinek a számára reprezentálja a másik állapotot – jelesül a szubjektum, a tapasztaló alany számára. Másfajta intencionális jelenségeknél ez hiányzik, és éppen ezért intencionalitásuk nem teljes: egy évgyűrű, egy nyelvi megnyilatkozás vagy akár egy neurofiziológiai állapot önmagában nem mutatja, hogy valaki *számára* hordozna valamilyen tartalmat – ehhez további intencionális reprezentációra van szüksége a befogadó alanyoknak.

Egy harmadik jól ismert megoldás szerint a FI úgynevezett *szűk* jellegét (lásd alább!) kell az ilyen állapotok sajátos tulajdonságának tekintenünk. Ez azt jelenti, hogy a mentális állapot tartalmát kizárólag az alany belső, intrinzikus tulajdonságai határozzák meg, nem pedig az alanyon kívüli tényezők. Míg a nem fenomenális jellegű intencionális állapotok tág tartalommal rendelkeznek, addig a fenomenálisan intencionális állapotok tartalmi ráépülnek a fenomenális karakterre, emezek pedig (lokálisan) ráépülnek az organizmus tulajdonságaira, így maguk a fenomenálisan intencionális tartalmak is (lokálisan) ráépülnek a tapasztaló szubjektum belső állapotaira.

Colin McGinn a kötetben szereplő tanulmányában egy újszerű, a bevett megoldásoktól eltérő álláspont mellett érvel. Szerinte a fenomenálisan tudatos állapotok intencionalitása a tudattalan állapotok intencionalitásától eltérően valódi fogalmi szintézis eredményeképpen jön létre.

4. *Szűk jelleg.* A FI a legtöbb kutató szerint *szűk* intencionalitás (lásd fenn). E témával két írás is foglalkozik a kötetben. David Pitt tanulmányában az indexikus gondolatokat elemzi, vagyis az olyan gondolatokat, amelyek tartalma úgynevezett indexikus kifejezésekkel adható vissza, mint pl. „Én győztem”, „Most van itt az alkalom”, stb. Az ilyen indexikus tartalmak számos szempontból extrinzikusan, vagyis külső tények alapján meghatározottnak tűnnek, ami szemben áll a FI feltételezett *szűk*, csak az alany belső tulajdonságaira támaszkodó jellegével. Egész egyszerűen arról van szó, hogy ha te és én egyaránt azt gondoljuk, hogy „Én győztem”, akkor nyilvánvalóan másra gondolunk, még akkor is, ha ugyanolyan mentális állapotban vagyunk. Sőt, egyes filozófusok szerint az indexikus gondolatokat csak akkor érthetjük meg, ha tudjuk, hogy a valóságban mire utalnak ezek a kifejezések. Nem tudom, mire gondol valaki, amikor azt gondolja „Itt pont jó helyen lesz a begónia!”, ha nem tudom, milyen helyre gondol „itt”-ként.

A legtöbb internalista hajlamú szerző sztenderd válasza a problémára, hogy a mentális állapotoknak kétféle intencionális tartalmat tulajdonít: egy szűk, csak belső tényeken nyugvót, és egy tág, externálisan azonosíthatót. Pitt azonban nem fogadja el a kettős tartalom e koncepcióját: szerinte az indexikus gondolati epizódok tartalmi kizárólag szűk tartalmak. Ha ketten gondolják, hogy „Én győztem”, akkor igenis ugyanazt gondolják, gondolati epizódjaik tartalma egy és ugyanaz. Természetesen a két gondolat kifejezésében szereplő *én* indexikus kifejezés referenciája különbözni fog, és éppen ezért a két gondolat igazságértéke is eltérhet egymástól (lehet, hogy tényleg te győztél, én csak ironizálok), ám e különbségek nem hatnak vissza magukra a gondolati tartalmakra.

Frederick Kroon tanulmányában a FI-on alapuló elemzést a husserli intencionalitásfogalommal veti össze. Álláspontja szerint bár rengeteg hasonlóság van a két koncepció közt, Husserl egyértelműen úgy gondolta, hogy minden intencionális állapot esetén jelen van valamiféle intencionális tárgy is. Ezzel szemben a FIKP képviselői általában úgy vélik, a FI nem relációs természetű, vagyis a feltételezett intencionális tárgyhoz való viszony nem konstitutív eleme az állapotnak. A vita fő kérdése természetesen az, hogyan fogjuk föl a téves észlelési és másféle állapotok intencionalitását (mint amikor mondjuk látni vélek a sűrű ködben felém közeledni egy alakot, de valójában nem közeledik felém semmilyen alak): ilyenkor is számolnunk kell-e valamilyen (látszólagos vagy nem létező) intencionális tárggyal, amelyet észlelünk – vagy elménk pusztán minőségeket jelenít meg számunkra, amelyek csupán látszólag vannak jelen valamilyen objektumban. Míg az intencionális realizmus hívei el tudják fogadni a nem létező intencionális tárgyak jelenlétét a tapasztalatban, addig a FI hívei (a józan ésszel inkább összhangban) tagadják ezt a lehetőséget. A szerző végül egy, a FIKP-mal összhangban álló megoldást javasol a problémára, amely egyszerre marad hű a tapasztalat azon fenomenológiai vonásához, miszerint abban tapasztalatfüggetlen tárgyak jelennek meg számunkra, és ahhoz a józan ész szerinti meggyőződésünkhöz, hogy nincsenek nem létező vagy látszólagos tárgyak. Javaslatát szerint tekintsük a szűk tartalommal bíró FI-t egyfajta fikcionális kontextusnak, vagyis tekintsük úgy, *mintha* valamilyen külső tárgyra irányulna, akár létezik ilyen tárgy, akár nem.

5. *Szubjektivitás.* Mint láttuk, a FIKP számos híve szerint a FI lényegileg szubjektív természetű, azaz az intencionális állapot fenomenális karakterébe „bele van kódolva”, hogy az egy szubjektum számára jelenít meg valamit. Charles Siewert a kötet záró tanulmányában a fenomenalitás és az öntudat viszonyának problémáját vizsgálja. Érvelése során a szerző a magasabb rendű (*higher order*) reprezentációs elméletekkel száll vitába. Ezen elméletek szerint ha valaki valamilyen tudatos állapotban van, akkor mindig a tudatában van valaminek. Attól lesz egy állapot tudatos, hogy az alany tudatában van ennek, vagyis egy magasabb rendű reprezentációval rendelkezik róla. Siewert szerint azonban az az elv is legalább ennyire magától értetődő, hogy ha valaminek a tudatában vagyunk, akkor éppenséggel tudatos állapotot élünk át, azaz ha tudatában vagyunk annak, hogy egy másik állapotban vagyunk, akkor e magasabb rendű állapot maga is tudatos. Könnyen belátható azonban, hogy a két elv együttesen végtelen ismétlődéshez, regresszushoz vezet, hiszen minden újabb magasabb rendű állapot tudatos lesz, azaz újabb, egyre magasabb rendű reprezentációs állapotok sorát kell felvennünk a végtelenségig. Siewert szerint mármint e végtelen regresszus végzetes problémát jelent a tudatosság magasabb rendű reprezentációs elméleteire nézvést.

A szerző a kritikai elemzés után megoldást is javasol a tudatosság és az öntudat viszonyának kérdésére – méghozzá olyat, amelynek fényében igaz marad, hogy a tudatos állapotok valamiféle öntudatosságot foglalnak magukban, anélkül azonban, hogy a tudatosság tárgyaiként jelennének meg. Így elkerülhető a végzetes regresszus. Tudatos tapasztalataink nemcsak megjelenítenek valamit a számunkra, hanem ezt a valamit mindig egyúttal valamilyen perspektívából mutatják nekünk: az aktuális vagy potenciális tapasztaló alany

nézőpontja mindig hozzátartozik a tapasztalat fenomenális minőségéhez. Az alany megjelenése a tapasztalatban tehát a „hogyan”-hoz, és nem a „mi”-hez tartozik. E megoldással a szerző egyben hitet tesz a FIKP fő tétele mellett is, hiszen nem valamiféle ön-reprezentációból, tehát valamilyen sajátos intencionális állapotból eredezteti a fenomenalitást, hanem éppen az utóbbit tekinti az öntudat feltételének.

6. *Alapvető jelleg:* A FIKP-on dolgozó filozófusok legtöbbször úgy gondolja, hogy a FI az intencionalitás alapvető fajtája, és az intencionalitás minden egyéb formája belőle eredeztethető. Ez természetesen meglehetősen elnagyolt állítás, amelynek a kutatók igyekeznek konkrétabb tartalmat adni. A tézisnek számos különböző értelmezése van forgalomban, íme néhány (a legerősebbtől a leggyengébb felé haladva):

- a) a FI az intencionalitás egyetlen valódi formája, nincs is másfajta intencionalitás, legfeljebb más információhordozó állapotok léteznek, melyek nem tekinthetők szó szerinti értelemben intencionálisoknak;
- b) a FI az intencionalitás egyetlen eredeti formája, minden más fajtájú intencionalitás ebből vezethető le;
- c) a FI az intencionalitás egyetlen eredeti formája, minden más fajtájú intencionalitás valami másból levezethető, de nem feltétlenül ebből (hanem mondjuk egymáshoz való viszonyukból);
- d) minden nem fenomenálisan tudatos állapot csak azért és annyiban tekinthető intencionálisnak, amennyiben potenciálisan fenomenálisan tudatos, vagyis elvileg képes FI-t mutatni;
- e) minden nem fenomenálisan tudatos állapot csak azért és annyiban tekinthető intencionálisnak, amennyiben következtetési vagy oksági kapcsolatban áll más fenomenálisan intencionális állapotokkal, vagyis ugyanannak a következtetési és oksági rendszernek a része, mint a fenomenálisan intencionális állapotok.

A FI alapvető szerepe mellett szóló érvek általában a következőképpen épülnek fel: valamilyen sajátlagos jegyből indulnak ki (nevezzük F -nek), és azt állítják, hogy F megléte szükséges feltétele annak, hogy az intencionalitás valamely formáját alapvetőnek tekintsünk. Mivel azonban a kiinduló feltételezés szerint csak a fenomenálisan intencionális állapotok rendelkeznek F -fel, ezért csak ezek lehetnek alapvetőek. A legnépszerűbb érvek azt állítják, hogy csakis olyan állapotok lehetnek a szó szoros értelmében véve intencionális állapotok, melyek intencionális tartalma egyértelműen meghatározott, vagyis nem enged meg semmilyen bizonytalanságot vagy kétértelműséget. Mivel ez csak a FI-sal rendelkező állapotokra igaz, ezért csak ezek tekinthetők a szó szoros értelmében intencionálisnak, minden más állapot intencionalitása ezen állapotok intencionalitásából származik.

A kötetben Michelle Montague tanulmánya foglalkozik e kérdéssel. A szerző amellet érvel, hogy a kizárólag az externális viszonyokra alapozó naturalizáló elméletek segítségével nem vagyunk képesek megválaszolni a kérdést, mi határozza meg egy intencionális állapot tárgyát; a probléma megoldásához mindig szükség van valamiféle kiküszöbölhetetlen internális feltételre. A szerző megoldása szerint a szóban forgó reprezentáló (észlelési) állapotok fenomenális tulajdonságainak valamilyen módon meg kell egyezniük (*match*) az intencionális tárgy tulajdonságaival. Önmagában tehát az externális oksági viszony fennállása nem elég, szükség van a megfelelő fenomenális tulajdonságok jelenlétére is ahhoz, hogy az adott állapotot a dologra irányuló észlelésnek nevezhessük. Tézisét a szerző számos gondolatkísérlettel támasztja alá, melyek végső soron azt hivatottak igazolni, hogy ha nagyon másmilyennek tűnik számunkra az észlelt dolog, mint amilyen valójában, akkor – hiába állnak

fenn a megfelelő externális viszonyok – inkább úgy szoktuk tekinteni, hogy a szóban forgó dolgot valójában nem is észleljük, mintsem úgy, hogy hibásan vagy tévesen észlelnénk.

Nos, valahogy így telnek egy filozófiai kutatási program hétköznapijai. Első látásra talán ijesztőnek tűnik a fogalmi szőrszálhasogatás, az érveléstechnikai finomkodás vagy az álláspontok aggodalmas körülírása. Ne feledjük azonban, hogy a tét nem más, mint hogy milyen választ adhatunk a kérdésre: mi tesz bennünket elmével rendelkező, azaz érző és értő emberi lényekké.